

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№67
(19257)

2019 чылдың
июнь 20
четверг

Хүннүн үнери — 03:44
Ажары — 21:18
Хүн дурту — 17:34

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның Баштыңының ажил-херээ

«МОСКОВСКИЙ КОМСОМОЛЕЦ» СОЛУННУҢ ААЛЧЫЗЫ

1944 чылда ССРЭ-ниң составына кирген, Россияның эң аныяк регионнарының бирээзи болур республика чеже-даа ыракта болгаш инфраструктура байдалыг-даа алза, социал болгаш экономиктиг өрүзүглери-биле РФ-тиң өске регионнарындан дудак чок хөгжүп олурар. Регионнун удуртукчузу республикада диг айтырыглар дугайында «МК»-ниң корреспондентизинге чугаалаан.

— Тыва географтыг байдалы-биле дери берге регион-даа болза, ол аха сонурганчыг черде. Ылаңгыя инвесторларны база инвестициялар ахаара тырттар дээш дыка кызып бар силер. Ол кайы хире боттанып барыл? Чедишкinner бар бе?

— Херек кырында эки чүүлдеривис аха хей. Тыва Азияның төвүнде чыдар. Аха көвей кижилер бистиң республиканы Азий дип-биле холбаштырып бар. Чүге дизе бо девискээрге скиф, түрктөргө өгбелери чурттап чогон, моол империязының база амгы Россияның төөгүзү тудуш. Сибириниң улуг хеми моон ужуң алган. Географ туружу-биле база солун. Улуг чурттуң дыг-кызыгаар региону. Россияның Чадевискээрлер делгемнерин хөгжүдөр билер силер. Ындыг девискээр бистиң чуртувустун стратегтиг ала кезээ деп документиде айыткан. Аның чурттакчы чонунун 46 хуузу — эде. Шаг төөгүдөн бээр олар малын адап, тодуг-догаа чурттап чоруур. Мал алыгыйының ачызында бис

чаңчылдарывысты, езулалдарывысты болгаш дылывысты кадагалап камгалап алган бис. Бистиң улуг бөмбүрээзисте кижиде буду баспаан черлер ховар арткан деп санаар мен. Тывада шупту чүве ола хевээр кадагалаттыг. Бодувустун өнчү-байлаавысты бодамчалыг башкарар бодалдыг бис. Бистиң чуртувустун онзагай каазын көрүп, шыпшыңны үнелеп билер кижилер маңаа келирин күзеп турар бис. Айтырыгның ол бир талазы-дыр.

Дүрген хөгжүлдегил регион болур дизе, инвестицияга сонурганчыг девискээр болур ужуруг. Чамдыкта мээң чаңгыс чер-чурттугларым инвестициялар биске херек чок, өгбелеривис канчап чурттап чорааныл, ынчаар чурттаар бис деп, чугаалай бергилээр. Ол шын-дыр деп шыдаас мен. Бөгүн бистиң ажы-төлүвүс амгы үениң школаларыга өөренип ужуруг. Университеттерге эки билиг-мергелди чедип алыр херек. Амыдыралывыс амгы үениң негелдезинге дүүшкен турар ужуруг. Ол шупту акша-төгерики айтырыгы апаар.

Тыва дээрге Менделеевтиң таблица-зы кирген «хаагыг аптара-дыр». Кокстуг хөмүр-даштын байлак чыдыны бисте бар, бир чылда-ла 700 млн ажыг тонна хөмүрнү Кыдатче үндүр сөөртүп турарывысты чугаалайн. Вольфрам дээн ышкаш ховар эртинелерлиг черлеривис бар. Оон-даа өске чугула херек элементилерни адап болур мен. Вольфрамдан батареикалар кылып, энергия камналгазында ажыглап турар. Бүгү делегейде вольфрам курлавырының 10 хуузу бисте шыгжаттыг. Ам ол

бүгүнү ажыдар дизе, транспорттуң чедингирин шиитпирлээр апаар. Бо чылын демир-орук тудуу эгелээр боор, Президент ону деткээн. Чоокта чаа Тываның найысылалыга Россияның Чазандан шупту ведомстволарның киржилгези-биле улуг хурал болуп эрткен. Инвестиция үе-чадазының эгезинде турарывысты ол бадыткаан.

Чуртувустун барыын найысылалы Санкт-Петербуркта ужуражып чугаалажып тур бис, моон Тываже дорт рейс чогуң силерге чугаалаары эгенчиг-дир. Чанар дизимзе, моон Москваже, оон Москвадан Кызылче ужура апаар мен. Санкт-Петербург — Кызыл дорт рейзин ажыдар херек деп айтырыгны Росавиация-биле көдүрдүвүс. Ынчан аргыжылга айтырыгы көңүс аңгы апаар. Санкт-Петербуркта дыка хей студентилеривис өөренип турар, дүүн чаа олар-биле ужурашкаш, ону чугаалаарымга, өөрүшкү-биле хүлээп алдылар.

— Тываларның чаңчылчаан ажил-ижин чугаалап тура, республикада «Ивижи өг-бүлөгө эт-сеп» төлевилелди боттандырып турарын таныштырдынар. Кижилер чаартылганы канчаар хүлээп алды, удурланмас-тыр бе?

— Тываның девискээри 170 муң дөрбелчин километр — ол хире улуг девискээрге сонгу чүктүн ивизи-даа, төвөлери-даа бар деп, хөөредиг чокка чугаалап тур мен. «Московский комсомолец»-ке интервью берип тургаш, ону база демдеглээн мен. Бисте тундра-даа, бүүрелчинниг (Уланчызы 2-ги арында). ➔

Хүннүн медээлери

ТАРЫЛГА КАМПАНИЯЗЫ ДООЗУЛГАН

Июнь 15-те Тываның шупту кожууннары тараа культуралары база мал чеминиң тарылгазын дооскан. Тараа культураларындан кызыл-тасты эң хей шөлде — 14,7 муң гектарда тараан. Мал чеминиң культураларын 24 муң гада олурткан, оон 23 муң га шөлүндө чаңгыс чылдыг сиген үрезинин чаштырган.

«АНЫЯК ӨГ-БҮЛЕГЕ — КЫШТАГ» ТӨЛЕВИЛЕЛДИҢ ЧАА ЧАДАЗЫ

Тывада «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелдиң ээлчеглиг чаа чадазы эгелээн. 2017 чылдың төлевилел киржикчилери бо чылын 200 баш малын чаа кыштаг-жыларга дамчыдар. Чон чыыжыга ажыл чок чаңгыс чер-чурттугларындан шилип алганы 103 өг-бүлө оон кежигүннери болган. Чаа кыштагжылар ол малды хүлээп алгаш, оон санын көвүдөдир өстүрүп, ийи чыл эрткен соонда база дараазында өг-бүлөгө дамчыдар.

КУШ-АЖЫЛЧЫ КИЖИНИҢ ЧЫЛЫ

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының чарлааны «Куш-ажылдың кижизиниң чылында» Кызылдың чагыргазы күрүне шаңналдарына немей база бир чаа шаңнал — «Куш-ажылдың шалыпчызы» деп херек демдээ дугайында айтырыгны шиитпирлээн. Амгы үеде хоорай чагыргазы ук херек демдээниң дөзевилелин чогаадып кылырынга мөөрейни чарлаан.

БОК ТӨГЕР ПОЛИГОН АЖЫТТЫНАР

Кызыл хоорайның мэриязы-биле Кызыл кожууннун чагырга чери Кызылдың мурнуу-чөөн чүгүнге 20,8 км черге бок төгөр шөлдү аңгылаар талазы-биле төлевилелди ажалдап кылган. Ындыг-даа болза бокту узуткап чок кылыр чер база эргежок чугула. Амгы үеде 1620 тонна бокту узуткаар 60 га шөлдүг, 20 чыл дургузунда ажалдаар полигоннун төлевилелин база ажалдап кылган.

САРГЫГА ЫЗЫРТКАН ТАВАРЫЛГАЛАР ЭВЭЭЖЭЭН

Эрткен неделяда республиканың эмнелге албан-черлеринче саргыга ызырткаш, 70 кижиде дуза дилеп четкен. Бо дээрге эрткен 2018 чылга деңнээрге, 35 хуу эвээш сан-чурагайлар болур. Саргыга ызырткан таварылгаларның эвээжеп турар чылдагааннарын агаар-бойдустун чаастап, хадып турары-биле тайылбырлап болурун эмчилер болгаш тускай эртемниг специалистер дыңнадып турар.

ТЫВАГА 12 СПОРТ ЗАЛДЫ СЕПТЭЭР

2019 чылда «Өөредилге» деп национал төлевилел таварыштыр Тываның Чазак көдээ школаларда 12 спорт залды септээр, 5 спортчу шөлдү чаартыр сорулгалыг. Бо бүгү ажылды чорударына бистиң республикага федералдыг бюджеттен 33 млн. рубльди шилчидип берген. Тывага ниитизи-биле 27 көдээ школага күш-культура болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле деткимчени алыр.

Чазак Даргазы социал четкилерде

КЫЗЫЛДЫҢ АЭРОПОРТУНДАН ДАШТЫКЫЖЕ

Тываның Чазак Баштыңы бо хуннерде Москвага чазак комиссиязының хуралына киришкен. Ынаар чоруур бетинде орук ара Кыдат четкеш, делегейде эң-не бай кижилер санынче кирген Жет Ма-биле ажил-агыйжы чугааны кылып четтигилкенин Шолбан Кара-оол социал четкилерде бижээн:

Июнь 17. «РФ-тиң Экономиктиг сайзырал яамызы Тываның дагдыныкчызы болганын ужуру чүдөл? — деп айтырыг хөй улусту сонургадып турар. Бир эвес кыска-зы-биле дээр болза, төлөвилелдин кол сорулгазы, билдингир үлегер домакта сыырткыш болгаш балык дугайында дег.

Мынчага чедир Тываны чииги-биле хандырып, өскээр чугаалаарга, белеткеп каан балыкты бээр, бүдүрүлгелер тударындан чиик деп санап турган. Ам-на бодувустуун чедип алдывыс,

сыырткыш-ла болза, боттарывыс балыктап аптар бис. Ынчангаш үе чидирбейн, боттарывыс улам күженишкенин ажилдаар ужурлуг бис. Чазак комиссиязының хуралына киржир-биле Москваже далажыптым.

Бо удаада орук аайы-биле Пекин таварып чоруур кылдыр маршрутум таарыштырып алгаш, чаңгыс хун дургузунда Alibaba Group корпорациязы болгаш өңнүүм Джек Ма-биле чугаа кылдым. Чугааның кол утказы — Кызылдың аэропортуна делегей чергелиг статус чедиреринге чугула барымдааларны тургузары. Экологтуг туризмни сайзырадыр бодалды туруштуу-биле идип тур бис. Ол сайзыраарында дузалыг база бир сыырткыш-тыр. Новосибирск таварты Пекинче чаңгыс хун ушкаш, улаштыр Москваже углаптым. Үе-даа камнап алдым, элээн хөй ажил-даа кылып алдым».

ХЕВИН КӨРҮП УТКУУР, УГААНЫН БИЛИП ҮДЭЭР

Каяа-даа чорааш, бир дугаарында кижилер-биле чоок чугаалажып билчип албаанда, ооң эки-багын, кандыг кижилер дээрзин кеткен хевинден каксы билексээр улус чоруур. А ханылап хөөрежи бээрге, көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөнээ чок боор. Чер-чуртка хамаарыштыр алырга, Россияның кызыгаарында регионнарның хөгжүлдээринин деңгелинде ниити чурт дугайында бодалы-биле даштыкыдан келген аалчы түңнел үндүрер.

Шолбан Кара-оол Москвага болган хуралга кызыгаар чанында регионнарның экономиктиг хөгжүлдээринге хамаарышкан айтырыглар дугайында бодунуң хууда бодалдарын социал четкилерде бижээн:

Июнь 18. «РФ-тиң вице-премьер Виталий Мутконун удуртулганы-биле эрткен чазак комиссиязының хуралындан хууда бодалдарым-биле үлежикседим. Регионнарны хөгжүдериң дугайында чаа аргаларны сайгарып чугаалашты. Кылып чорудар хемчеглер, регионнуң политиказының чамдык үндээринин өскертирин магадылап турар, чүнүң-даа мурнунда кызыгаарда чыдар регионнарга хамаарылгалыг болду.

ССРЭ үезинде кызыгаарда чыдар регионнар экономиктиг хөгжүүрүнче улуг күженишкенин үндүрбейн турган. Бирээде, чаа-

дайын болу берзе, дайынның холунче тудуп алган бүгү чүүлү кире бербезин дээш. Ийде, башкаланыксаар хөөндөн сестип турган. Канчап билир, хенертен чоннар быжыгып келгеш, аңгыларынын күзөй берзе?

Амгы үеде ынчап болбас деп чүүлү ам-на биле берген. Чүге дээрге оруктар, аэропорттар эвээш, эмнээшкени кошкак, бичии хемчээлдиг шалыңныг, аар өртектерлиг, ниитизи-биле кожаларындан багай чурттап турар болза, кижилерни тудуп шыдавас. Кижилер-даа чуртунга ынак болза, демей-ле кайда эки-дир ынаар чоруксаар. Бир эвес Москва азы Новосибирскиде эки шалыңныг ажил тып, чоруп туруп бээр болза, кым манаа артарыл? Бис кызыгаарда чыдар регионнарже өске көрүш-биле эглип кээрин саналдап турар бис.

Тыва, Алдай, Забайкалье — бүгү чүүлүн төнчүзү, чер-делегей кыдыы эвес. Шуут сыр дедир, Россияның эгези, улустуң уткууру ол-ла «хеп». Үстүнде даргалар база мындыг көрүштү деткип тур боор дээрзинге дыка идегеп тур мен. Канчап билир, кызыгаар чанында девискээрлерге геостратегтиг утка кирип, бөдүүн чонга таарыштыр тускай статустуг болдуруп, шак-ла аңаа дүүшкен сайзыралды чоруда бээрин. А херек кырында кандыг кызыгаар турар боор, бир эвес ында кижилер чок чүве болза? Хана чок шивээ».

«МОСКОВСКИЙ КОМСОМОЛ» СОЛУННУҢ ААЛЧЫЗЫ

(Төнчүзү.

Эгези 1-ги арында).

элезиннер-даа бар. Тыва географтыг беш зонада чаттылган. Ивилеривис бодунуң хевир-биле делегейде эң улуг. А иви ажил-агыйжы — чаңчылчаан иживис. Мээң өгбелерим ивижилер чораан. Ол ажил-ишти деткири чугула деп санаар мен.

Хоозуралдыг 90 чылдарда шупту когараан. Ынчангаш ол адырны катап көдүрер айтырыг чидии-биле тургустунган. Ол талазы-биле ажилдар чоруп турар. Чүгө күрүнениң эвес, а хуу акша-хөренгени хаара тудуп турар бис. Бүдүн чыл дургузунда тайга-таксыл черлерде чурттап чоруур кижилерни спутник телефоннары, харга чоруур техника, эт-сеп дээш өске-даа чүүлдер-биле хандырып турар. Кижилер ону өөрүшкү-биле хүлээп алган. Шыырак мал-маган көстүп кээринге идегеливис улуг.

— Губернаторлардан ЕГЭ дугайында айтырыг салып турар улус бис. Ол шыналданы канчаар хүлээп алыр-дыр силер? Ооң кадар база казыры чүдөл?

— Келир чылын мээң оглум база ЕГЭ дужаар. Шупту чүве белеткелден хамааржыр деп көөр мен. Ол талазындан көөрге, ЕГЭ харын-даа таарымчалыг. Кызылда азы Нарьян-Марда азы Владивостокта-даа школачы ЕГЭ түңнелдери-биле чурттуң кайы-даа дээди өөредилге черлеринче кирип алыр аргалары дең. Ол дыка эки.

Кижилерде билиглер-биле чепсегленир байдалдар тургустунган деп бодаар мен. Өөреникчи кижилер билир чүүлдерин бижип каар. Ажы-төлүвүс шыналдалар үезинде бодунуң билиглерин шыныдар кылдыр, дүвүрээзинниг байдалдардан камгалаар ужурлуг бис.

Ооң-биле чергелештир, совет үениң системазы багай тур-

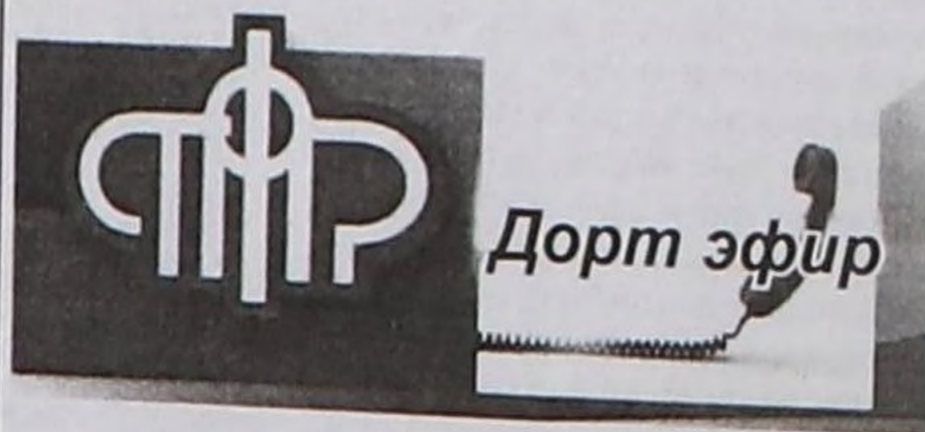
ган деп чугаалап шыдавас мен. Тус черниң кадрларын белеткээрине кады киржиривисти күзээр-дир мен. Тыва оолдар, кыстар эртем-билигни чедип алгаш, төрүттүнген черинге эл чанып келирин күзээр мен. РФ-тиң девискээринде дээди өөредилге черлеринин доозукчуларын хуваалда езугаар чорудар деп ниитилелде чоруп турар чугаа шыны херек, эки күзээшкени, алызында боттаны бээр чүүл деп көөрү чугула. Девискээрлер хөгжүлдээринге ЕГЭ-ни база тускай сорулгалыг олуттарны ажыглаары эптиг чылдагаан ол деп бодаар-дыр мен.

— Бистиң стенидигайында чүнү чугаалап силер?

— Дыка онза-дыр, лер. Амгы үениң онза зайны тускай-дыр. Чаа лерниң удуртукчуларны турдум.

— Бо чылын 100 ч турар бис.

— Байыр чедирип ту Улуг байырлап-дыр. «Московский комсомолец» дээр дыңнаарга, регион үндүр башка кирер, а херек кы бүдүн Россияда эң ном болгаш хүндүткелдиг сол силер.

ТОЖУДА ПЕНСИЯЛА УНЕРИ ОРУЛГАЛЫГ БЕ

«ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯЗЫНГА 2019 ЧЫЛДЫҢ ИЮЛЬ 16-ДА 10:30 ШАКТА РФ-ТЕ ПЕНСИЯ РЕФОРМАЛАРЫНГА ХАМААРЫШКАН ДОРТ ЭФИР БОЛУП ЭРТЕР.

Аңаа РФ-тиң Пенсия фондузунуң эргелелинин Тывада салбырынын оралакчы даргазы Урана Кавааевна Монгуш, пенсия доктаадыр килди даргазынын оралакчызы Виалетта Анатольевна Кечил-оол база килди эргелекчизи Адыгжы Алексеевич Бегзин-оол киржир.

ТЫВАДА МӨҢГҮН-ТАЙГА, ТОЖУ, ТЕРЕ-ХӨЛ, БО УШ КОЖУУННУ СОҢГУ ЧҮҮКЕ ДЕҢНЭЭНИ-БИЛЕ ЫНДА ШАЛЫҢ БОЛГАШ ПЕНСИЯНЫҢ ХЕМЧЭЭЛИ ӨСКЕ КОЖУУННАРГА КӨӨРДЕ, УЛУГ БОЛУП ТУРАР.

ПЕНСИЯЖЕ БО КОЖУУННАРДАН УНЕРГЕ ЧҮГЕ ЭКИЛ? ЧҮГЕ БО КОЖУУННАРНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ ПЕНСИЯЗЫ ХӨЙ БОЛУП ТУРАР ДЭЭН ЧИЖЕКТИГ АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫЛАРНЫ ДОРТ ЭФИР ҮЕЗИНДЕ 2-01-35, 2-17-91 ДУГААРЛЫГ ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААШ, БИЛИП АП БОЛУР. СОҢ АҢҒЫДА ШЫН СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯЗЫНГА АЙТЫРЫГЛАРЫН БИЖИМЭЛ-БИДЕ КИИРИП БОЛУР.

ТЫВАДА ЧИИК ҮЛЕТПҮРНҮҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Тываның экономиказының чиик үлетпүр талазы-биле хөгжүлдери сөөлгү он чылдарының дургузунда бурунгаар кызымнарны кылып, хөгжүп турар деп болур. Бо хүннерде республикада идик-хеп дааран кылыглар бүдүрүп үндүрер, алгы-кеш эттээр ажыг бүдүрүлгелер бар. Уран шевер, ус-дарган кижилер боттарының кызыл-кызыл чоруу-биле мындыг биче бүдүрүлгелерни ажыдып алган. Ажылдап чоруурлар. Бетиңде национал идик-хевин тыңнар боттары-ла даарааш, эдил ап турар апарган. «Тыва

стиль», «Тыва мода» болгаш оон-даа өске дааранылга бүдүрүлгелериниң ажылдарын онза-лап демдегледип болур.

Кызылда караа көрбестер ниитилелиниң үлетпүр бүдүрүлгези база «БТК групп» даараныкчыларны хаара тудуп, чыл санында мурнуку одуругда чоруп орат. Бүдүрүлгениң ажыл-ижин ТР-ниң Экономика яамызы бедии-биле үнелеп, шаңнап-мактаан. Кызылдың караа көрбестер ниитилелиниң удуртукчузу Людмила Джевалону кылып турар ажыл-ижинге сеткилинден бердинген, езулугла күш-ажылдың кызымаккай

кижизи деп дорту-биле чугаалап болур.

Оон аңгыда мал-маганның кежин эттээр бүдүрүлгени Маадыр Кырлыг-Кара каш чыл бурунгаарла тургузуп алган. Оон ажитканы биче бүдүрүлгениң ат-сураа республикада билдингир апарган, хөй улус ону билер. ТР-ниң сайгарлыкчылар деткиир фондузу бүдүрүлгелериг эрескежээ кижилерге акша-төгерики-биле ачы-дузаны көргүзүп, арга-сүмени берип, мастер-класстарны эрттирип турарлар. Чижээ, бо чылдың эгезинде Шагаан-Арыгга алгы-кеш эттээр бүдүрүлгениң мастери Маадыр Кырлыг-Кара өөредилгени эрттирген. Бо бүгүнүң кол организа-кчызы ТР-ниң сайгарлыкчыларны деткиир фондузу. Оон аңгыда кожуун, сумуларда ол-ла фондунуң дузасы-биле алгы-кеш эттээр дериг-херекселди садып алгаш, бүдүрүлгелерни тургузуп, ажылдадып эгелээн. Ам-даа мындыг биче бүдүрүлгелерни ажыдар дээш фондунуң ажылдакчылары бүгү күжүн харамнанмай, сайгарлыкчыларны деткип турарлар.

Оон кол сорулгазы — азырап турар малывыстың алгы-кежин октавайн, боттары-ла эттээш, идик-хеп даарап ап чоруурунче кыйгырылары. Кожавыста моолдар малының дүгүн, кежин черле

октавас, боттары-ла болбаазы-радып, эттеп алгаш, идик-хеп даарап, аргып ап чоруурлар. Бистиң республикага база алгы-кеш эттээр бүдүрүлгелерни сумуларга тургузуп алзын дээш, ТР-ниң сайгарлыкчылар деткиир фондузу ажылды чорудуп, моол мастерлерни чалааш, малдың дүгүн, кежин канчаар эттеп кылырын өөредип, көргүзүп келген. Бо ажылдың түңнелинде чамдык сайгарлыкчылар алгы-кешти эттеп эгелей бергенин үстүндө база демдегледим.

Даараныр, алгы-кеш эттээр бүдүрүлгелерниң ажылының деңнелин ам-даа бурунгаар хөгжүдөр дээш, Тываның Экономика яамызы биле сайгарлыкчыларны деткиир фонд сырый

харылзаалыг болуп, чаа-чаа төлөвилелдерни ажылдап кылып турарлар. Тывада дизайнерлер, ус-шевер дарганнар болгаш аргыттыннар, даараныр улустуң саны база көвүдээн.

Чазаныр, даараныр чамдык ада-иелер уруг-дарыынга база ажыл-агыйының угланышкынын айтып берип, өөредип, мастер-класстарга, делгелгеге кириштирип турар апарган. Кызыл хоорайда эртип турар делгелгеге Шагаан-Арыгның 2 дугаар школазының 8-хи классчызы Ая Ооржак аргып каан национал бөрттерни бо-ла сада бээр. Авазы Шончалай Балчыроол аргыыр, даараарын уруунга өөредип каан. Ая оон аңгыда тыва бөрттүң дошказын канчаар доңнаарын өөренип билип алган. 15 харлыг назы четпээн өөреникчи келир үеде тулган мастер дизайнер болурунун магадылалы бар. Уруг-дарыгга мындыг эки чаңчылды дамчыдып бээр болза, улаштыр боттары кылып чоруй баарынга идегел улуг.

Ынчангаш бистиң республикада чиик үлетпүрнүң адырын моон-даа соңгаар сайзырадып, даараныр, алгы-кеш эттээр база оон-даа өске хевирниң биче бүдүрүлгелерин күрүнө деңнелинге бүгү талалыг деткири күзөңчиг.

Ася ТҮЛҮШ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Тываның Чазанга чайгы дыштанылга кампаниязының өлөткелиниң дугайында видео-конференция хевирин туралды ТР-ниң Чазак аргазының бирги оралакчысы Александр Брокерт ашкарып эрттирген. Аңаа арактың, яамыларның, агенттелдерниң, хоорай, суму аргаларның болгаш албан ерлериниң удуртукчулары киришкен.

ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Татьяна Санчааның өлөткелинден алырга, бо чылдың январь 1-ниң байдалы-биле республикада өөреникчилерниң саны 65822 болуп турар. Оларның 60086-зы, тодаргайлаарга, 15 харга чедир уруглар кадыкшылын чайгы дыштанылга лагерлеринге быжыктырар турлуг.

Уругларның 29235-ин дыштанылганың аңгы-аңгы хевиринче хаара тудары планнаткан. Тывада чайгы дыштанылга лагерлеринге — 19132, Россияның хоорайларында лагерлерге — 412, санатор-курорт албан черлеринге — 2691, турда хостуг үе эрттирер төптер, культура одагалары, ном саңылаш ортумака өөредилге черлеринге — 7000 ажыг уруглар болуш элээдилерни хаара тудар. Даңзы езугаар чайгы үеде 4 (21 хоорай даштының, 4 айынын) лагер, 169 хүндүскү кадыкшылга лагерин ажыдары планнаттыган турган. Эрткен чылга деңнээрге, 1,9 хуу хөй. хүнде 164 лагер ажылынган.

Июнь 15-тиң байдалы-биле арга, Бүгү-российжи «Океан», «Смена», «Артек» дыштанылга төптеринче 125 уруг турган.

Уругларның чайгы дыштанылгазы

ЛАГЕРЬЛЕР НЕМЕШКЕН

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының шугуму-биле санатор-курорттук эмнээшкинче 1301 кижини чоруткан. Спорт яамызының шугуму-биле Чөөн-Хемчик кожуунда «Ыраажы-

Хем», Тес-Хем кожуунда «Сайлык», Барыын-Хемчик кожуунда «Шолбан-Ак» лагерлеринге 125 спортчу дыштаныр.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы июнь 10-дан

14-ке чедир Ийи-Тал суурда ТР-ниң Аграр школа-интернадының 7-10 класстарының өөреникчилеринге Дус-Хөлде «Башкы» пансионатының баазына эртем-өөредилге ээл-

чээр (сезонун) эрттирген. Ук школа-интернаттың өөреникчилериниң хөй кези «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилериниң уруглары. Бо чылын чайгы дыштанылга лагерлеринге өөредилгиг 4 кол программаны ажылдап кылган. Корум-чурум үрээшкinnerинге удур ажылдар, баштыңчы (лидер), спортчу, турисчи, экологтук дээш өске-даа тускай төлөвилелдер бар. Бо хүнге чедир дыштанылга лагерлеринге онза байдалдар бүрүткеттинмээн.

Хуралдың түңнелинде ТР-ниң Орук-транспорт комплекзиниң яамызынга Тожу кожуунда кадыкшылга лагерлеринче кирер оруктарның белеткелин доозар даалганы берген. Чайгы дыштанылга лагерлерин ажыдар хуусааны күөсөтпээни дээш Тожу, Эрзин, Тес-Хем, Бай-Тайга кожууннарның чагырга даргаларына сагындыргыны берген.

Бистиң корр.

Шончалай ХОВАЛЫГНЫҢ тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Тыва Республикага чамдык категорияларның өг-бүлелеринге социал деткимче хемчеглеринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында»

Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин дугайында

2019 чылдың июнь 3 №268 Кызыл хоорай

Уругларлыг өг-бүлелерни деткир күрүненин системазын сайырадыр сорулгалары-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республикага чамдык категорияларның өг-бүлелеринге социал деткимче хемчеглеринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга коштунган төлөвилелди чүлдүг деп көргөш, Тыва

Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) сайгарып көөрүнчө кириер.

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) сайгарып көрүп турда, Тыва Республиканың Чазааның албан ёзуу-биле төлөззинге Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды С.Х. Сенгиини томуйлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның кириген төлөвилели

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Тыва Республикага чамдык категорияларның өг-бүлелеринге социал деткимче хемчеглеринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында»

1 чүүл.

Тыва Республикага чамдык

категорияларның өг-бүлелеринге социал деткимче хемчеглеринин

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының хүндүлүг бижи-биле

Светлана Алдын-ооловна Байыр-оолду – «Хайыраканнның кырганнарда болгаш инвалидтерге психоневрологтук салбырлыг интернат бажыңы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттиг албан чериниң ачы-буян салбырында палатаның эмчи сестразын;

Людмила Ивановна Кустованы – «Тываның сайгарлыкчы чорук техникуму» Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттиг профессионал өөредилге албан чериниң башкызын;

Семен Михайлович Сатты – «Өвүрнүң кожуун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң дүрген эмчи дузаның чолаачызын;

Ирина Анатольевна Тулованы – «Кызыл хоорайның бичи уруглар бажыңы» Тыва Республиканың өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга күрүнениң

бюджеттиг албан чериниң кижизидикчи башкызының дузалакчызын шаңнаар.

Кадык-камгалал системазына хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Валентина Бариновна Баазанны – «Чечек» бичи уруглар сады Өвүр кожуунуң Хандагайты суурунуң школа назыны четпээн уругларның муниципалдыг бюджеттиг өөредилге албан чериниң эмчи сестразын;

Галина Геннадиевна Иргити – «Республиканың №1 эмнелгези» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң консультация-диагностика поликлиниказының №1 терапевт участок албанының участоктуң эмчи сестразын;

Радха Александровна Кара-Салды – «Өвүрнүң кожуун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттиг кадык камгалал албан чериниң Саглы суурунуң эмчи-амбулаториязының участоктуң эмчи сестразын;

Георгий Шугдер-оолович Моңгушту – «Өвүрнүң

дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунга 2011 чылдың октябрь 28-тен № 937 ДХ-1 («Тувинская правда», 2011, ноябрь 19; 2012, июль 19; 2013, сентябрь 7; «Шын», 2011, ноябрь 19; 2012, июль 24; Тыва Республиканың Нормативтиг актылары, 2013, декабрь 31; 2014, май 14; Эрге-хоойлу медээлеринин албан ёзуунуң интернет-порталы (www.pravo.gov.ru), 2016, июль 15, №1700201607150008; 2018, апрель 27, №1700201804270004, октябрь 10, №1700201810100001) дараазында өскерилгелерни кириер;

2 чүүлге дараазында ужуруткалыг 4-кү кезекти немээр:

«4. Баштайгы ажы-төлү кылдыр ийис уруглар (ийи болгаш оон хөй уруглар) төрүттүнген өг-бүлелерге республика бюджетиниң хөреңгизинден чаңгыс катап алыр 10 000 рубль төлөвирни бээр.»;

3 чүүлге:

а) 6-гы кезекти дараазында редакция-биле тайылбырлаар:

«6. Ээлчеглиг саң-хөөлүг чылда болгаш планнаттынган үеде регионнуң ие капиталының хемчээлин Тыва Республиканың бюджетиниң дугайында Тыва

Республиканың хоойлузу-биле доктаадыр.»;

б) 9-ку кезекти дараазында редакция-биле тайылбырлаар:

«9. чурттаар оран-бажың садып (тудуп) алыр дээш, организация, ооң иштинде кредит организациязы-биле чарып алган кредит керээзи (чээли керээзи) ёзуугаар хамаатыларга берген кредиттер азы чээлилер, ипотека кредитиниң талазы-биле кол өрезин дуглаарына болгаш хууларын төлээринге регионнуң ие капиталының хөреңгизин чугула ажылгаар таварылгалардан аңгыда, регионнуң ие капиталының хөреңгизин беш дугаар азы дараазында уругларының төрүттүнген (азырап алган) ай-хүнүнден эгелээш, үш чыл эрттерге, кайы-даа үеде ажылгаар эргелиг.

2 чүүл.

Ук хоойлу албан ёзуу-биле ону парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күш кирер болгаш 2019 чылдың январь 1-ден эгелээш, тургустунган эрге-ажыктыг хамаарылгаларга тараар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

чын-оолду – «Тыва Республиканың В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры» күрүнениң бюджеттиг албан чериниң балетмейстерин;

Светлана Константиновна Ноябрьны – «Чадаананың К.Ч.Тамдын аттыг уран чүүл школы» Чөөн-Хемчик кожуунуң немелде өөредилгениң муниципалдыг бюджеттиг албан чериниң национал хөгжүм клазының башкызын;

Аржаана Алексеевна Стал-оолду – «Тыва Республиканың В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры» күрүнениң бюджеттиг албан чериниң артизин;

Марат Александрович Туматты – «Тыва Республиканың В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры» күрүнениң бюджеттиг албан чериниң артизин, балет репетиторун шаңнаар. Хөй чылдарда төлөптиг ажыл-албаны дээш

Анатолий Кавааевич Аймааны – милицияның халажылгада майорун шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2019 чылдың май 30 №111

ИЕ БОЙДУС
ЭГИДИП
БЕРГЕНИ

Алдын казымал байлар болгаш өске-даа үг бүдүрүлгелери ие бой эгээртинмес хораны четурар. Ынчалза-даа бо ту камгалаар талазы харысалгазын олар у болгаш, сугнуң биол курлавырларына чед хоразының орнун июнь эгидип бергенер.

Бүдүрүлгелериниң бой хем сугларына чедирген хоразын 685,38 кил стел болган-даа болза, олар тузунда бойдуска чедирген разын эгиткен. «Восток» – «Лунсин» – 701, «Ойна» с тельдер артели Енисей – 4700, Абакан хемче – байлаңнарны салып үндү Кызыл кожуунуң Боом черге Енисей хемнин су 7691 стерлядь деп балы байлаңнарын кири салган.

Стерлядь дээрге эң ү осетр деп балыктын бир хе Ооң байлаңнарын Хакас КХН «Магнат» кылымал биле өстүргөш, боттары автомашиназы-биле би республикавыска эккеп бер

Бо ажилга ТР-ниң Ке ажил-агый яамызының төлери, Россияның балык агыйының Хакас болгаш Т республикаларда Енисей эргелелин сугнуң биол курлавырларына күрүнө налдазын чорудар, хайгаар болгаш камгалаар килдик инспекторлары киришкен.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении в аренду земельного участка сроком на 5 лет с кадастровым номером 17:04:1402001:167, из земель сельскохозяйственного назначения расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка местечко Борбак-Арыг, с общей площадью 500000 кв.м, с разрешенным использованием — сельскохозяйственное использование.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по пятницу с 9.00 часов до 13.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам ОЛЕТ А.А.

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении в аренду земельного участка сроком на 5 лет с кадастровым номером 17:04:1402001:166, из земель сельскохозяйственного назначения расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка местечко «Ревкомуна», с общей площадью 50000 кв.м, с разрешенным использованием — сельскохозяйственное использование.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по пятницу с 9.00 часов до 13.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам ОЛЕТ А.А.

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении в аренду земельного участка сроком на 5 лет с кадастровым номером 17:04:1402001:223, из земель сельскохозяйственного назначения расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка местечко «Дошбурт-чурту», с общей площадью 640500 кв.м, с разрешенным использованием — сельскохозяйственное использование.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по пятницу с 9.00 часов до 13.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам ОЛЕТ А.А.

Телерадио дамчыдылга организацияларының, периодиктиг парлалга редакцияларының болгаш четкилик үндүрүлгө организацияларының удуртукчуларының, полиграфия хандырылгаларын чедирип турар хуу сайгарлыкчыларның кичээнгейинге!

2019 чылдың сентябрь 8-те Тыва Республиканың Хуралының (парламентизинин) депутаттарының соңгулдаларын эрттирери-биле холбаштыр дыңнадып турар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттарының соңгулдаларына эфирге берген шыгының, парлаар шөлүнүн, агитация материалда-

рын белеткээр болгаш чарлаар талазы-биле хандырылгаларны чедирип турары дээш, телерадио дамчыдылга организациялары, периодиктиг парлалга редакциялары база четкилик үндүрүлгө организациялары, хуу сайгарлыкчылар (Россия Федерациязының валютасы-биле) соңгулда кампаниязының үезинде төлевир хемчээлиниң болгаш төлевирниң өске-даа негелделеринин дугайын-

да медээлерни 2019 чылдың июль 7-ден орайтатпайн, парладырын дыңнадып турар. Ол-ла хуусаада Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга хандырылгаларны чедиреринге белениниң дугайында медээлерни Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, 210 ажилдаар өрээлге дыңнадыр.

ТР-ниң Соңгулда комиссиязы.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттарының соңгулдаларының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунуң 52-ги чүүлүнүн 5-ки ке-чеге дүүштүр, ФКУБ «ВГТРК» салбыры КТРК «Тываның» тургускан материалдары-биле эфирге үнөр регионалдыг блоктарның (регионалдыг дамчыдылганың аразының ичинде) Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Роскомхайгааралдың Енисей эргелелиниң берген медээлерин парлап турар.

Телерадио дамчыдылга организациязының ады	Массалыг информация четкизинин Организациязының үндүрүлгө чүүлүнүн ады	Массалыг информация четкизинин үндүрүлгө чүүлүнүн ады	Соң тараар девискээри	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының юридиктиг адреси	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының тургускучулары (тургускучулары)	РФ-тин субъектилеринде РФ-тин уставтыг (чыныгы) капиталда үлүү (салышкыны)	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хевир	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хемчээли (мун. руб)	Чогуур телеканал, радиоканал (теледамчыдылга, радиодамчыдылга тускайлап турар чүүлү)
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тыва Республиканың күрүне автономнуг албан чери «Парлалга бажыңы «Тыва медиа-бөлүк»	Тыва 24	телеканал	Тыва Республика	ЭЛ № ТУ 24 - 01120	29.04.2019	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы		Субсидиялар	10920,22	
ФКУБ салбыры «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы» «Күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы «Тыва» (КТРК «Тыва»)	Телеканал «Россия» (Россия - 1)	Телеканал	Даштыкы чурттар, Россия Федерациязы	ЭЛ № ФС 77 - 48137	30.12.2011	125040, Москва, 5-ки, Ямское Поле кудумчузу, бажың 19/21	Россия Федерациязының Чазаа				
ФКУБ салбыры «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы» «Күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы «Тыва» (КТРК «Тыва»)	Радио России	Радиоканал	Даштыкы чурттар, Россия Федерациязы	ЭЛ № ФС 77 - 48131	30.12.2011	125040, Москва, 5-ки, Ямское Поле кудумчузу, бажың 19/21	Россия Федерациязының Чазаа				
ФКУБ салбыры «Бүгү-российжи күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы» «Күрүнениң телевидение болгаш радио дамчыдар компаниязы «Тыва» (КТРК «Тыва»)	Маяк	Радиоканал	Даштыкы чурттар, Россия Федерациязы	ЭЛ № ФС 77 - 48132	30.12.2011	125040, Москва, 5-ки, Ямское Поле кудумчузу, бажың 19/21	Россия Федерациязының Чазаа				

Регионалдыг күрүнениң периодиктиг парлалга үндүрүлгелеринин дугайында медээлер

Периодиктиг парлалга черинин ады	Соң тараар девискээри	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының юридиктиг адреси	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының тургускучулары (тургускучулары)	РФ-тин субъектилеринде РФ-тин уставтыг (чыныгы) капиталда үлүү (салышкыны)	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хевир	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хемчээли (мун. руб)	Үндүрүлгелеринин үнөр үези	Периодиктиг парлалга чери дээрге тускайлап турар деп айтпай турар чүүлү
Тувинская правда	Тыва Республика	ПИ ТУ 17-00065	30.11.2012	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы		Субсидиялар	14750,60	Неделяда 3 катал	
Шын	Тыва Республика	ПИ ТУ 17-00068	03.12.2012	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206			Субсидиялар	8482,92	Неделяда 3 катал	
Тываның аныяктары	Тыва Республика	ПИ ТУ № 17-00063	26.11.2012	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206			Субсидиялар	1111,39	Чылда 12 катал	
Башкы	Тыва Республика	ПИ № ТУ 24 - 01051	31.05.2017	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206			Субсидиялар	2397,50	чылда 4 катал	
Сылдысчы-гаш	Тыва Республика	ПИ ТУ № 01050	31.05.2017	667000, Тыва Респ., Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, өрээл 206			Субсидиялар	1735,89	Неделяда 1 катал	Бичии уругларга

Муниципалдыг периодиктиг парлалга черлеринин дугайында медээлер

Периодиктиг парлалга черинин ады	Соң тараар девискээри	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Массалыг информация четкизинин буртукелиниң дугайында херечилел	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының юридиктиг адреси	Периодиктиг парлалга черинин редакциязының тургускучулары (тургускучулары)	РФ-тин субъектилеринде РФ-тин уставтыг (чыныгы) капиталда үлүү (салышкыны)	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хевир	Оларның ажилдаары дээш, РФ-тин субъектилеринин бюджетинден үндүргөн бюджет ассигнованиелеринин хемчээли (мун. руб)	Үндүрүлгелеринин үнөр үези	Периодиктиг парлалга чери дээрге тускайлап турар деп айтпай турар чүүлү
Байлак Тожу	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17-00041	05.08.2011	668530, Тыва Респ., Тожу кожуун, Доора-Хем, Октябрьская кудумчузу, бажың 20	Тыва Республиканың Тожу кожуун чагыргазы – муниципалдыг албан чери		Субсидиялар	-	айда 1 катал	
Вести Кызыл-ского кожууна	Тыва Республика	ПИ ТУ № 17-00045	23.01.2012	667901, Тыва Респ., Кызылский кожуун, пгт. Каа-Хем, Тажанская кудумчузу, бажың 20	Тыва Республиканың «Кызыл кожуун» – муниципалдыг район чагыргазы		Субсидиялар	1303,0	неделяда 1 катал	
Вестник Каа-Хема	Тыва Республика	ПИ № ТУ 24-01087	05.06.2018	668400, Тыва Республика, Каа-Хем кожуун, Сарыг-Сеп суур, Енисейская кудумчузу, бажың 143	Тыва Республиканың Каа-Хем кожуун чагыргазы		Субсидиялар	0	айда 1 катал	
«Эрзин» Эрзин кожуун чагыргазының муниципалдыг солуну	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17-00069	24.12.2012	668380, Тыва Респ., Эрзинский кожуун, Эрзин суур, Комсомольская кудумчузу, бажың 29	Эрзин кожуунунуң чагыргазы		Субсидиялар	-	айда 1 катал	
Мөңгүн-Тайга	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17-00054	11.07.2012	668020, Тыва Респ., Мөңгүн-Тайга кожуун, Мугур-Аксы суур, Саны-Шир кудумчузу, бажың 42	Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожууну – муниципалдыг район чагыргазы		Субсидиялар	50,0	айда 1 катал	
Өвүр черде	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17-00053	16.05.2012	668130, Тыва Респ., Өвүр кожуун, Хандагайты суур, Ленин кудумчузу, бажың 2, Өвүр кожуунунуң чагыргазы	Тыва Республиканың Өвүр кожуунунуң Төлээлекчилер хуралы; Тыва Республиканың Өвүр кожууну – муниципалдыг район чагыргазы		Субсидиялар	180,0	айда 1 катал	
Самагалдай	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17-00059	19.09.2012	668360, Тыва Респ., Тес-Хем кожуун, Самагалдай суур, А.Ч.Кунаа кудумчузу, бажың 58	Тыва Республиканың Тес-Хем кожууну – муниципалдыг район чагыргазы		Субсидиялар	150,0	айда 1 катал	

(Уланчызы 6-гы арында).

(Төнчүзү. Эгези 5-ки арында).

8	Тус черниң бот-башкарылга органның сайтылары	Россия Федерация-зы болгаш даштыкы чурттар	ЭЛ № ФС 77 - 72934	25.05.2018	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 32	Кызыл хоорайның мэриязы	Субсидиялар	-	Хүннү-не
9	Сүт-Хөл	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17 - 00051	13.03.2012	668150, Тыва Респ., Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур, Бүрбү кудумчузу, бажың 16	"Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожууну" муниципалдыг район чагыргазы	Субсидиялар	-	айда 2 катал
10	Танды-Уула	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17 - 00062	29.10.2012	668310, Тыва Респ., Танды кожуун, Бай-Хаак суур, Оюн Данчай кудумчузу, бажың 45, өрзөл 32	Тыва Республиканың Танды кожуунунун чагыргазы	Субсидиялар	1023,1	Неделда 1 катал
11	Улуг-Хем (Енисей)	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17 - 00037	12.07.2011	668210, Тыва Респ., Улуг-Хем кожуун, Шагаан-Арыг хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың 1	"Тыва Республиканың Улуг-Хем кожууну" муниципалдыг район чагыргазы	Субсидиялар	-	Неделда 1 катал
12	Хемчиктин сылдызы	Тыва Республика	ПИ № ТУ 24 - 00921	15.07.2015	668040, Тыва Респ., Барыин-Хемчик кожуун, Кызыл-Мажалык суур, Чадамба кудумчузу, бажың 20	"Тыва Республиканың Барыин-Хемчик кожууну" муниципалдыг район чагыргазы	Субсидиялар	-	айда 2 катал
13	Чаа орук	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17 - 00038	14.07.2011	668110, Тыва Респ., Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 50	"Тыва Республиканың Барыин-Хемчик кожууну" муниципалдыг район чагыргазы	Субсидиялар	-	Неделда 1 катал
14	Чеди-Хольский Вестник	Тыва Республика	ПИ № ТУ 17 - 00058	03.09.2012	668330, Тыва Респ., Чеди-Хөл кожуун, Хову-Аксы суур, Гагарин кудумчузу, бажың 11, өрзөл 31	Чеди-Хөл кожуун чагыргазы	Субсидиялар	-	айда 1 катал

Журналисттиң бодалы

УК-ДӨСТҮГ ЧАЯАКЧЫ АЗЫ МЕГЕЧИ ХАМ БЕ?

Июнь 14-16 хүннеринде Тывага Бүгү-Россия чергелиг хамнар чыыжы болуп эрткен. Ону «Адыг-Эзрен» ниитилели эрттирип, Россияның болгаш Тываның Дээди хамының чурттуң аңгы-аңгы булуңнарында төлээлерин, Тывада ажилдап чоруур ниитилелдин кежигүннери хамнарны чалап, хооп эккелген. Съездиге бо хүннерде хам чүдүлгениң мурнунда тургустунуп келген айтырыгларны шиитпирлеп, эрткен чылда чоруткан ажилдарның түннелдерин сайгарып көргөн.

Ук чыышка Тываның Дээди хамының Пермь крайда, Свердловск болгаш Челябинск областарында төлээзи Николай Качуров, Красноярск крайда төлээзи Михаил Мазуров, Бурят Республикада төлээзи Буд-Ширап Батуева олар киришкенер. Съездиниң иштинде болуп эрткен курултай деп хемчегге баргаш, хамнар-биле чугаалажып, оларның сагыжын болгаш хөрзүн өйүп чоруур бодалдарын дыңнадым. Хемчег Баян-Колдан ырак эвес Чалама деп черге болуп эрти. Маңаа Россияның болгаш Тываның Дээди хамы Кара-оол Допчун-оол болгаш ооң төрөл чону шагдан тура ол черни дагып чораан болду.

Тываның хамнары үениң негелдези-биле республикада хамнаар чорукту тускай ажилдап кылган уставтыг, дүрүмнүг, корум-чурумнуг институт кылдыр эде тургузар үе келген деп чугаалажып турар болду. Шуулганың эң кол айтыры — төпчүткен хамнар эвилелдерин каттыштырган хам чүдүлгө организациязы «Россияның Дээди хамының эргелелин» тургузары. Ол чөптүг шиитпир. Чүге дизе, амгы үеде шаандакы үеде ыш-каш хам кижилер черде чаас-каан дүңгүрлеп олурда, улус кээп ону чалап алыр чоруктар эвээжээн.

Ниитизи-биле бо байдалды эскерип көөргө, чон колдуу лама башкыларже, хүрээ-хиитче дуза дилеп, барып турары көвүдзүн. Ооң уламындан, республикадан дашкаар регионнардан келгеш, тыва хамнарның ажилын со-нуургап турар кижилерниң саны көвүдзүн, өске омак чон хамнаар чорукту ажылдап, акша-төгери-каар байдальды база өөренип

көрүп эгелзэн. Ынчангаш уктүг-дөстүг, чаяакчы тыва хамнарның чажыттарын шиңгээдип өөренип алгаш, ол билиглерин хөй түңнүг акшалар кылдыр хуулдуруп турар мегечи кижилер кайы көвей. Чижээ, «чаяалгалыг, караң көрнүр мен» деп бодун чарлаан бир кижиле сая-сая чурттакчылыг Новосибирск хоорайның бир сайгарлыкчызының амыдыралга таваржып келген берге айтырыгларын «хамнаашкынның дуза-зы-биле шиитпирлелтер мен» — дээш, чүс-чүс, муң-муң акша-түңгө бодунуң ажилын үнелзэн.

Ийе, ол кижиле чаяалгалыг-даа, караң көрнүр-даа бооп чадавас. Ынчалза-даа ол Тывага чаңгыс эвес удаа кээп, тыва хамнардан алганын өөренип алгаш, та шыны, та мегези-биле хамнааш, хөй акша ажилдап ап турар. Бодун хөй-ле хамнарның эрттиргени хөй-ле черлерге барып, чурукка, видеога тирттырып чоруур болгай мен. Эскерип көөрүмгө, өске черден келген хамнар Тывада хамнарны ажылдап, хөгжүмчүлүгүн аразында чугаалажыры дег ол-ла ояар «өттүндүр хоолгалап алган» деп болур. Оларның шимчээш-киннери, алгыштары, үнүнү аяны дээш дөгөрезин шээжилеп алган-даа ыш-каш, чажыын чажарда, хөлүн эрттир элбээ-биле чажар, езулуг оран-чурттуң ээлери-биле харылзаа деп чүве билбес хире.

Мен бодаарымга, ол хамнар бис дээр өске омактыг чоннарның төлээлери улус бойдустан чаяалгалыг база чадапчок. Ынчалза-даа чонунуң чаңчылдарының читкени-биле күжүнданчаар шын ажылгаарын билбейн тыва хамнаашкынче тыртылып турар хире. А тывалар бирээде, ажык сеткилдиг, ийде, эш-өөрүрөк, оон аңгыда өске черден келген кижилер соң-даарта тускай ужуражылгалар, семинарларже чалай бээр боор деп бодалы-биле хөй-аадын бедидип, уткуп ап, кады хамнап чоруур.

Тыва хамнарның оларга бир уттуруп, алзып ап турар чүүлү — акша-биле холбаалыг садыг-саарылга талазы-биле айтырыгларга кошкак болганында. Бо чылын даштыкыже ийи хамны бир сайгарлыкчы хөрээжен кижиле чедирип чораан. Аңаа чорааш, хамнар хомудалдыг чедип кел-

дилер. Эдиртип чорааны сайгарлыкчы хамнарның даштыкы хоорайларга ужуражылгаларга ажилдааны дээш, «холун актаан» акша-төгериин, белек-селектерин бодунга шиңгээдип алган болган. Тыва кижиниң биче сеткилин ынчаар ажылгааны хомуданчыг. Мурнуку чылдарда болуп турган «13 хамның кыгыйызы» деп төлөвилелге Москва чурттуг аныяк хөрээжен кижиле база хамнарны ажилдат-каш, хөй-акша төгеришти турист-чи чондан чыып алгаш, «хол актаваанын» билер мен.

Бир талазында, кээргенчиг, хомуданчыг-даа болур чадавас боор. Ийи талазында, ол дээрже тыва кижиниң холтак-чилби, артык-сеткил чогуң көргүзүп турар. Тыва хамнарның ажилы арыг, шын сеткилинден күжүн, энергиязын үндүрүп, акша бода-вайн чонга дуза чедирип чоруур. Мындыг багай чүүлдер бол-дурбазы-биле чаа тургустунуп турар төпчүткен ниитилел хам чүдүлгени өске конфессияларга деңнеп, шаг-төөгүдөн бээр арыг-шыны-арткан езу-чаңчылды эки талазынче сайзырадып, ашка-төгерики айтырыглары чөптүг шиитпирлелтине бээр боор деп идегээр-дир мен.

Өске талазында, тыва эр кижилер Россияның хамнарын баштап турар дээрже тыва чонга улуг чоргаарал-дыр. Ындыг-даа турар ужуруг, чүге дизе тыва хамнар ужуруларын, дылын, чаңчылын чидирбээн. Кыдындан хам мен деп чоруур өске нацияның төлээлери болур улустуң багай салдары база бар. Мен бир мындыг чүүлү эскердим. 2011 чылда соңгаартан бир хам: «Ай-Чүрек Шишкековнааның өөреникчизи мен» — деп туристер эдиртип алган, бир Шагаа байырлалында алганган чүве. Ынчан ол ийи холун хөрээнге кежилдир, адыштарын эктинге салып ал-

гаш, отче мөгейип турганын эки сактыр мен, тырттырып алган чуруктарымда-даа бар. А тыва чон чаа хүннү уткуур-да, чолукшуур болгай. Элзэн чылдар эрткенде, тыва хамнар чон аразынга езулалдар кылып тургаш, холун хөрээнге кежилдирип, мөгейип турар апарганын эскердим. Оон ыңай буддизмден келген чүгүткен тыва далганын санче салыр езулал бар апарды. Бир орус омактыг узун-шыырак дүрт-сынныг хөрээжен хамның отче үгер-боо (пушка) дарызы ыш-каш улуг далганын салып турганын көргөн мен. Ол дээрже чаңчылдарны үрөп, культуруг езу-чаңчылдарже холгаарааш-кын азы халдаашкын кылып турар байдалдар деп санаар мен. Чамдык хамнар мырыңай бир холунда телефонда селфи кылбышаан, аксында таакпы чырыктап алган, өске холунда дүңгүр хап турар боор-дур. Ону шуут хамнарның адын бужарта-дып турар, чонну хүндүлөвейн турар чорук деп билип тур мен. Ындыг чүүлдерни болдурбас, хам чорукту чурумчудары чугула. Хамнар ниитилелинге кирер хамнарны тускай хынаар болгай. Ийи, үш хонук хынап кээр, кордакчы саң салып хамнаар. Бо чылдың хамнар чыыжының мурнунда хыналда эрткен чаа кежигүннер ниитилелге кирген. Оларның аразында ийи тыва кижилер, бирээзи кыс хам дүңгүр тутпас чорду. Ол база тускай.

Оон бир бодап чоруур чүвем — ыдыктыг черлерже кайы ха-маанчок улус апарбас болза эки. Экиирген, соңгаартан келген улусту ыңай-бээр чедире бээр-вис база бар. Ону чурумчудар, тускай карта кылыр болза эки. Хамнар туар черже анаа улус барбас, туристерге тускай черни аңгылаар. Оон ыңай хам кижилер назыйлап улгады бергеш, олуруп-таарга оон дашкы айтыры

тугустунуп келир. Үезинде черлер-биле ажил чорутуу-ныннан ыңдыг байдал тур-нуп келир. Бо айтырыгны кү-деңнелинге өөренип көөр эки деп бодаар мен.

Тыва хамнарны улуг ийрлалдарже, чижээ, Наа байырлалынче чүге чалап бас деп? Улуг байырлалы соонда артып каар эң-не ба-айтырыг — бок. Наадымның ажыдышкынынга хамны чө-ол аңаа чажыын чажып, ха-лал кылып, чонга черниң та-аанын сагындырып, байыр-соонда ук девискээрни ашта-чер эзлеринге өөрүп четте-генин илередип, саңын саңа-дозар болза, ужу-уткалыг бодаар мен. Дириг-хөгжүм ба-гаш чүдүлгениң «Үстүү-Хүрээ» фестивалының чээрби чыда-иштинде мынчага чедир со-көрүштүг, уткалыг эртип тур-даа ында деп санаар мен. А хамнар саң салыр улуг со-ужудуп, чер эзлеринден «Ын-шимээр-гептээли, ырак-чоот-келген эштеривиске хомуд-чок болзун, орук-суур эки че-алзын, силерге ырлап бээр» деп дилеп ап, эрттирип тур-ханы уткалыг.

Оон ыңай Тываның Наадым-парыгының иштинде ийи, үш че-бурунгаар сээргэ деп чаңы-диаспора төлээлери-биле тыва хамнар кады тургускан бол-Ону база чүге турисчи чер ы-удаа-дараа чөмгөрип, ку-үезинде эргип каап турбас-Черле ынчаш, күрүне хамнар-сырый ажилдаар болза, бу-сайзыралга эки деп бодаар-Чүге дизе Тывага турист кы-канчап кээрли? Хөмөйниң ды-«Үстүү-Хүрээ» фестивалы со-нуургап кээр ол ыш-каш тыва кижиге кирип, арыгладып дээш кээр болгай.

Саяна МОНТУШ
журналист

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЭНЕРЕЛДИГ ЭРГИМ КОЖАЛАРЫМ

Кижиниң чоок кожалары хууда чуртталгазының багын билер, бар-чогуң эдержир, ижин-кара хөөрежир эш-өөрлери. Мээң ындыг кожаларымга хем кожуунуң Самагалдай чурттап чорааным өөрүм хамааржыр.

Ана өттүр чурттап турган кара шагдан бээр эдер-чорааным Сояннар кенни Кежиковна Бармит. Ол ус-даараар, аргыыр, орус, национал аш-чем ай-сууунуң белеткеп кылыр чүве. Ожуктуң үш дажы чараш кыстарлыг. Оларны изинден-не ажил-ишчи, сарыылдыг, дыңнангыр кижизидип, өстүрүп каан. Аргы амгы үеде төлөптүг ки-ер болган, өскөн-төрзөн че-е эки ажилдап-чурттап чо-лар. Бармиттерниң хеймер Марина Санааевна өөнүң биле хуу садыглыг, улуг Аида Санааевна фельд-божудулга салбырында бер. Чечек Кежиковна амгы Кызыл хоорайда чурттап тур.

Ийги кожавыс Нина Чоо-ана Чамзырай — дээди эрменниг башкы, амгы үеде дүлүг дыштанылгада. Ооң Урана Владимировна ава-ың ажил-ишчи кокпазын Самагалдайның 2 дугаар азында орус, тыва чогаал

башкылап ажилдап чоруур. Нина Чоодуевнаның өөнүң ээзи Владимир Намчалович дээди эртемниг, совет партия ажилда-чызы чораан. Мээң өөм ээзи ыш-каш Бай-Шалык оглу киж, аажы-чаңы-даа, хевир дүрзүзү-даа олар бот-боттарынга дөмөй улус. Нина Чоодуевна хостуг үезин черле халас эрттирбес, хууда мал-маганын өстүрүп, ажи-төлүн мал ажилыңга чаңчыктырган. Кат-чимис өстүреринге база сун-дулуг. Чайын каттап, тооруктап алгаш, элбек дүжүдүн кышка үүжелеп, шыгжап алып, кончуг-даа ажилгыр-кежээ, эрес-кашпа-гай киж. Ооң кылып белеткээн вареньеи безин кайгамчык ам-данныг-чаагай болур. Бир чайын башкы-биле кат чыып чорааш, хем кежип чыткаш, оваарымча чогумдан агым сугже дүже бээр часкан мен, ол үеде эжим мени камгалаан болбазыкпе. Нина Чоодуевнаның кижилерге хамаа-рылгазы хынамчалыг, экииргек, дузааргак, ажык сеткилдиг. Ам Чамзырайлар Кызыл хоорайда чурттап чоруурлар, олар мээң үш дакпыр чоок кудаларым.

Бажыңывыс эжиктери ду-жааштыр чурттап чораан эжим Екатерина Кунгааевна. Ол бух-галтер, кожуунга ажилдап тур-гаш, Көдээ ажил-агый яамызын-че депшип, дөрт чыл ажилдааш, дедир суурга ажилдап кел-ген. Кожам чаңгыс сөстүг, эш-өөрзүрөк, дузааргак, хынамча-лыг специалист, ажилыңга харыс-

салгалыг. Екатерина Кунааевна үш уругларының ынак авазы, ха-дунмазының билдиги баш-карыкчызы, дунмаларыңа ада-иези дег идегелдиг чөлөнгийжи.

База бир кожаларывыс Арап-чор Орус-оол Сайын-Белекович — совет партия ажилдакчызы, ооң өөнүң ишти Хелимаа Ярби-ловна — бухгалтер, совет үеде колхоз, совхозтарга саң-хөө та-лазы-биле дээди эртемниг спе-циалист. Арапчорлар аныянда-ла инек малды азырап, өстүрүп чораан, малчын угун салбаан өг-бүлө чүве. Хелимаа Ярби-ловна — кончуг томаанныг, хей чүве чугаалавас, бөдүүн топтуг, тыва хөрзөжөн кижиниң бар-ла чаагай мөзү-бүдүжү ында сиңген эргим ава.

Дараазында кожавыс — Ир-гит Александра Монгушовна — совет партия шугумунуң ажил-дакчызы. Ол кожуунга өөнүң ээзи-биле аныяк специали-тер тургаш, көжүп келгеннер. Монгушовнаның өөнүң ээзи — кожуунуң улуг прокурору, Тестиң улуг күдээзи. Иргиттерниң дөрт оглу Самагалдайга төрүттүнген, чамдыызы амгы үеде суурувус-та ажилдап-чурттап чоруур. Александра Монгушовна ыр-лаар уран чүүлге сундулуг киж. Эш-өөрзүрөк, биче сеткилдиг, хүндүлээчел эштеривис алыс угу-дөзү Өвүрдөн улус.

Оон база бир кожалары-выс, төрөлдөрдөүс-даа болур, Чымба Васильевич болгаш Зоя

Сояновна Доржулар. Олар база өске бо-ла кожаларым-биле бир дөмөй, биче сеткилдиг, дузааргак, хүндүлээчел улус. Зоя Сояновнаның аргыырын магадаар мен. Күдээвис Чым-бага кандыг-даа хепти аргып бериптер, шылава, чалгааравас шевир кожам. Олар ийи оолдуң, бир кыстың төлөптүг ада-иези.

Шагдан бээр эдержип чо-раан эштеривис Догдуп-оол Лопсанович, Зоя Далайовна Корзаңнарны база сактып олур мен. Олар он бир ажи-төлдүг маадыр ада-ие. Уруглары аңгы-аңгы черлерде чедишкенин чурттап, ажилдап чоруурлар. Догдуп-оол Лопсанович — бүгү назынында чолаачылап чо-раан күш-ажылдың хоочуну. Уругларының авазы ус-шевер даараныр, ылаңгыя тыва хепти даарап турда, эптиг-ле. Ногаа-чимизин бажыңының херим иштин долдур тарып чоруур, тайгалаар, эм-оът чыыр, чаагай чаңчылдыг.

Үе өскерлип, назы-харывыс улгаткан-даа болза, кожала-рымны сактып келгеш, аныяк чорааш, чурттап эрткен эки, чаагай үлөпериисти сагыжымга чуруп, караам чажы чамдыкта бадып келгилээр-дир. Кожала-рым бо үеде Кызыл хоорайы-выста чурттап чоруурлар, а мен чааскаан чалыы үевиштиң сактышкынарының кавайын-да чайгадып, көдээ черде ол-ла хевээр чурттап чоруур-дур мен.

КЛАРА ЧИҢМИТ.
Тес-Хем кожуунуң
Самагалдай суур.

ДЕПУТАТ
МАЛЧЫН

Совет үеде мурнакчы мал-чыннар көдээ болгаш район совединиң, Тыва АССР-ниң Дээди совединге депшидип чораан-нар. Бай-Тайганың мурнакчы малчыны Мукаайлы Маадыр-оол, Тес-Хемниң Иван Данзурун олар бодунуң үезинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутатынга депшидип келген.

Мээң билирим Кара-Хөлдүң хоочун малчыны Хертек Сүге-ректи тус черниң чурттакчы чо-ну бүгү назынында депутаттап келген деп, чугаалажыр улус. Чүге дээрге эрткен чүс чылдың 70 чылдарының төнчүзүнде мурнакчы малчын болгаш Ты-ва Автономнуг областың Дээди Совединиң депутатынга соң-гуттурган. Ол хевээр тус черниң чону ооң ат-сывын адавас, назы-лап кырып, сезен хар ажыр чурт-тап чорза-даа, ол черниң чону чүгле депутат дигир. Ооң чоогунга чурттап чораан Сагды акывыс кон-чуг баштак киж, Сүгеректи «кон-чуг сурагыл киж бүгү назынында депутаттап келир» деп баштак-танып чугаалап олар чүве ийн. Ооң чоогунга чурттап чораан малчыннар кандыг-бир айтырыг тургустунуп келирге-ле, баштай Сүгерекке чедери чаңчылчаан турган дээр чүве.

Школачы чылдарымда ча-зын колхозтуң хоюн кыргыжып, үстүкү класска кады өөренип келген эш-өөрүм-биле ынчаар ажилдап чайлаар улус бис. Хой кыргып тургаш, кежээ аалымга чанып келиримге, авам: «Даарта кайы малчынның хоюн кыргып силер» — дээрге, Сүгеректиң деп чугаалаптарымга, ол ажинып, улуг улустун адын дорт адавас деп хорадап, депутаттаң деп чугаалазыңа дээш мени чагып-сургап органын сактыр-дыр мен.

Сөөлгү чылдарда депутатка депшидип чоруур малчыннар чок-ла чүве-дир. Ынчалза-даа Тыва Республиканың Дээди Ху-ралында чаңгыс малчын депутат бар деп билер мен. Совет үеде Социалист Күш-ажылдың маа-дырлары Чола Монгуш, Дажы-Намчал Ооржак доктаамал Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң де-путаттарына соңгудуп чораан-нар.

Депутат дээрге эрге-дужаал-дыг ажил эвес, чонунга ак-сеткилдиг бараан болуру, ын-чангаш Сүгерек ышкаш чонунга бараан болуру чугула.

Сергей ХЕРТЕК,
хоочун журналист.

ЧЕРНИ ЧЕМИШЧИДЕРИ ЧУГУЛА

Иштиң өгбелеривис октар-ың иези — хүн, кижиниң — чер дээр болгай. Чер-ле дириг амытаннарның дырап-чурттаарыңа арганы берип турар. Ие черивис кижиниң изми-биле бир дөмөй ыыр, суксаар дээш оон-өске негелделерлиг.

Орус омактыг улустуң улуг аден, биолог Иван Мичурин дустуң байлааның келирин айн, ону болбаазырадып иш чедип алыры — бистиң «орулгавыс» деп чугаалап

истиң республика чер ажил-ыңа дорт хамааржып тура-лдингир. Чүге дээрге 1960 арның төнчүзү 1970 чыл-ың эгезинге чедир аңдарган эрлерни ажыглаар деп кый-ы-биле бойдустуң болгаш

агрономияның негелделерин са-гывайн, Тываның хову шөлдөрүн, одар-белчирлиг черлерин аай-дедир аңдарган түңнелинде, чамдыызы шуут бо хүннерге чедир ажыглаттынмас бок-сиген, чашпан тудуп чий берген чыдар болгай.

Баштайгы ийи, үш чылдар иштинде элбек дүжүттү берип турганын база айтыр апаар. Улуг-Хемниң Шанчы, Оңгар-Хову, Каа-Хемниң Чеди-Тей деп черлерден 40-60 центнер чедир дүжүттү ажаап ап турдус. Сөөлгү чыл-дарда бир гектардан алып дүжүт 7-8 центнерден ашпастан. Чүге дээрге хөрзүннүң чемишчи-дилгелиг картын хат, суг алгаш барган. Бир эвес черниң 3-4 хире сантиметр кылынын катап тургу-зар болза, бети диге-ле 100 чыл херек, ол хөрзүннүң бойдустан бүткен чемишчилдиги болур.

Ону катап тургузарда, хөрзүннүң негелдезин бадымдаалап, хи-миктиг болгаш органиктиг (мал өдээ) чемишчилдигени ажыгла-ры чугула. Бир эвес адааным чемишчилдигени ажыглаар бол-за, бир гектардан 3-4 центнерни ап болур бис.

Мында бир нарын айты-рыг — мал өдзэн баш удур бе-леткеп алыры. Бөдүүнү-биле чугаалаарга, ириндилеп алыры дийин. Кара хөрзүннүг, элезин-ниг, сай довурактыг черлерге хемчээлдер аңгы-аңгы болур. Чижээ: элезиннелчек сай до-вурактыг черлерге 30-40 тонна чедир дажыглаар апаар.

Тываның агаар-бойдузунга хамаарыштыр үстүнде адааным кожууннарга кара хөрзүннүг чемишчилдигелиг черлер 10-15 сантиметр чедип турар. Маңаа бусту ажыглаары чугула. Со-

вет үеде ниити тарылга шөлү 400 муң гектар чедип турган. Ам тараа, мал чемиңиң ниити шөлү 30 муң гектар. Тарылга шөлү эвээжеп келгенде, мал өдзэн шөлдерге шанактыг тер-гени ажыглап тургаш, хол-биле өдекти чаштырза, кандыгыл?

Бистиң кожаларывыс Ха-касия, Алтай, Красноярск край шанактыг тергени ажыглап турар болгай. Бис база ону ажыгдалче киризивисе. Машина, техника-ны ажыглаары шын болбайн аан. Ынчалза-даа техника чедип шы-давас эпчок черлерни аңдарып шыдавас. Машина, техника 5-6 чыл болгаш-ла чаарттынып, өртөк-үнези база чыл келген тудум угладып турар болгай. Ынчангаш бөдүүн аргаларны чер ажилдарыңа чүге ажыглап болбас бис.

ТАДАР-ООЛ ТАНЗЫН-ООЛ,
ТР-ниң алдарлыг ажил-дакчызы.
Шагаан-Арыг хоорай.

ТАЙБЫҢ ОДУН ЧЫРЫДЫП ЧОР

Февраль 26-да үнген «Шын» чыгуу соңуурган номчааш, олур мен. «Уран чүүлүн дөдө» деп ТР-ниң алдар-артизи Виктор Мартый-уң хөгжүмчү-баянист Монгуштуң дугайында дыка чедимчелиг би-ни эскердим.

Аныяк кижини концерттер-жи, ойнап турда көргөш, м-чаяанын магадап хан-мен. Ол улуг башкызы Бегзи Каадыр-оолдун

«Тывада час» база Нурсат Мер-ген-оол композиторнуң «Үнген хүнүм алгап тур мен» деп ырылар чыындызын артист эш-өөрү, сту-дентилери-биле концерттерин чонга бараалгадып, гастроль-дап чорааш, кирген акшазы-биле Абаканга парлаткан болду. Аныяк талантылыг кижиниң моон-даа ыңай оруу ак, улуг-улуг чедишкенин билерим, чонунга бараан болуп чоруурун күзээр-дир мен.

Ол-ла солунда төөгүлүг

черлер Хавырга даа, Дөгээ баары дугайында Алдын-кыс Сарыгларның чүүлүн деткип олур мен. Хавырга даан улус чүге-ле ийик «Виланы» дээр бол-гай. Чоокка чедир эрик кыдыңга улуг назылыг ирей агаарлап чоруур чүве ийн. Өртөк удур албан чериниң хоочуну дээр чораан. Хавырга дааның дуга-йында ол ирей мынчаар чугаа-лар: «Бай салчактарның төрөл бөлүү шаңда маңаа чылгызын хавырып келгеш, чаажыктырып

мунар дзэн эмдик аъттарын шалбадап алыр» — деп турганын дыңнаан мен. Дөгээ дааның ду-гайында ол ирей-даа база мээң авам Көк-кыс Маады-даа мынча деп чугаалаар: «Март айда хүн дурту узап, чылып эгелээр, ол чоок-кавыда аалдарның инек-тери даже үне аарак оъттап, эгилерин хүн караанга дөгөп эгелээр, «Дөгээ» деп адаан дээр чораан.

База-ла ол солунда «Хууда бо-дал» деп эгедө Мария Тюлюштуң «Бистин чуртувус эвес» деп чүүлү кижини бодандыра бээр чорду. Шынап-ла, чаа-ла күш кирип,

ада-иезинге дузалажы берген аныяк, чараш, чаш оолдарывы-сты өске черлерде дайын-чааже чорудуп турары, оон эеп кээри билдинмес болуру, чоок улузунга кайы хире берге-дир. Черле кай-да-даа чон амыр-тайбың, ажи-төлүвүс аас-кежиктиг-ле болзун деп өрү тейлеп олурар болгай бис. Кажан черле ие черивис кырынга дайын-чаа турбазыл. «Бүгү делегейге Тайбың, Найы-рал, Күш-ажыл делгерезин!» деп кыйгының адаа-биле чурттап чоруулчур.

Татьяна КЫЗЫЛ-ООЛ,
ТР-ниң алдарлыг эмчизи.

Байыр чедиришкиннери

Бистиң эң-не эргим ачавыс, акывыс, честевис Ужар-оол Айыр-Санаевич Салчактын июнь 18-те 55 харлаан юбилейи эрткен. Ол бир оолдуң ынак ачазы, дөрт уйунуң эргим кырган-ачазы.

Ачавыска, акывыска, честевиске дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Аныяндан ажил-ишчи, эрес-кежээ,
Авыралдыг күдэвиске чолду йөрээр
Аас-кежиктиг 55 хар назыны бо!
Амырлажып, уткуп алыр хүнү келди.

Кады чурттаан ынак эжиң деткип чоруур,
Кайгамчыктыг чараш кыстар уйнуктарлыг
Бүлөзүңгө буян-кежиин тудуп чоруур,
Бүдүжүңдөн оожум-топтуг честелиг бис.

Кежик-чолду, узун назын, өөрүшкүнү
Кезээ шагда кадыкшылдың эң-не быжыын.
Бай-Тайганың оглу болур честевиске
Байырланчыг хүнү-биле улуг байыр!

Хүндүкел-биле,

өөнүң ишти, оглу, кенни база хөй санныг төрөлдөрдөндөн.

Бистиң ававыс Зоя Дары-Сүүевна Монгуш «Шын» солунуң идепкейлиг бирикчилериниң бирээзи. 1974-1980 чылдарда республика солуннарына өскөн-төрөөн кожууну Сүт-Хөлдүн ажил-иши чону болгаш аңгы-аңгы темаларга материалдарны бижип келген.

Оон аңгыда ававыс чогаал ажилын база сонургап чоруур. 1974 чылда «Даң-Хаязы» деп новеллазын, ол-ла чылын «Серафима угбай» деп шүлүүн «Шыңга» парлаткан.

2 оолду, 2 кысты өстүрүп-кижизиткен бистиң ынак ававыстың бо чылдың июнь 20-де мугур харлаан юбилейлиг хүнү. Ынчангаш ававыстың бодунуң бижээн шүлүктөрүн «Шын» солунга төрүттүнгөн хүнү таварыштыр парлап бээрин диледивис.

Сайзанаавыс чанынга
Сайлык хөкпөш бо-ла кээр.
Чалгыннарын чайып,
Шаанга кээп ырлай бээр.

Сайзанаактап хүнзээш,
Сайлыывысты чаптаар бис.
Аалывысче маңашкаш,
Ааржыны эккээр бис.

Сайзанаавыс чанында
Чалбак даштын кырынга
Адыш долу ааржыны
Аяар баргаш, уруптар бис.

Чалбак даштын кырынга
Чаагай ааржы чыдындан
Амдыы кушакш билип кааш,
Аажок хөлзеп ушкулпар.

Шавыкталдыр ужу,
Сыйтыладыр эдип,
Айыыл чогу хынаанзыг,
Аажок шинчип ушкулпар.

Удаваанда ааржыга
Ужуп келгеш, хонуптар.
Токкуладыр соктаңып,
Толдаңайнып хүнзээр.

Сайлыывысты бистер
«Сайзанаавыс ээзи» — деп,
Өңнүүвүстү азырап,
Өөрүшкүлүг хүнзээр бис.
МОНГУШ З.Д.-С.

ТЫВА СЫРТЫК

Авам, ачам өгленирде,
Аңаа солун белек кылдыр
Өшкү-Саар деп шевер

өгбем
Өңнөп даараан сыртыын
берген.

Өшкү-Саар дээр
өгбевистиң

Өңнөп даараан чараш
сырты
Өгленишкен ачам сугнуң
Өөнүң иштин каастап
чораан.

Уруглары, бистер, шупту
Удуп өскөн

сыртыывыс-тыр.
Угулза дег, чараш дүшче
Удуп чыда шымны
бээр бис.

Угулзалап даараан сыртык
Улус чонну кайгадыпкан.
Улуг-биче угулзалар
Ундараанны өөртүп келир.

Хорадаанны оожуктурар
Кончуг чараш тыва сыртык.
Ээлериң камгалалы
Эрзэн-шокар тыва сыртык.

Удуп өскөн ынак сыртыым
Угулзазын көрүп тургаш,
Амгы шагның аайы-биле
Аралаштыр чогаадыптым.

Чинчилерни дизип тургаш,
Чиге дөмей даараптым.
Өшкү-Саарның угулзазы
Өргүн чонче тарай берзин.

САЙЗАНААВЫС ЭЭЗИ

Чазы-Шөлү чайлаавыста
Чаңгыс дыттың адаанда,
Чараш даштан бүткен,
Сайзанаавыс чараш.

Кожавыста өгнүң,
Кончуг чараш уруу
Шыык адың мунупкан,
Чырааладып чедип кээр.

Эжиккейлер, бистер,
Эртен эрте тургаш-ла,
Кончуг чараш даштан
бүткен,
Коданывыс эргир бис.

Ары хүннү бадыр
Арнывысты хүрертир,
Ийи холду хорладыр,
«Инек саап» деп,
ойнаар бис.

«Кызыл гвоздика»
хөрек демдээн
садып алгаш,
дайын хоочуннарыңа
дузалаңар!

Хүндүлүг чурттакчы

«Тыва Республикада чурттакчы болгаш оларга деңгештирген каталыг хереглекчилерге электри энергия дээш доктааткан тарифтер дугайында» ТР-ниң тарифтер талазы-биле алдында 2018 чылдың декабрь 28-тен 65 дүң доктаалыңа даянып, 2019 чылдың июль 1-ден эге электри энергиязының тарифтеринге өскерилгелер берилди.

Хоорайларда, хөмүр одаар плиталыг болгаш (азы) дөңгөш чурум ёзуугаар стационарлыг газ кожуп каан плиталыг бажыңнарда, ол ышкаш хоорайжыткан хевирлиг суурларда тап турар хереглекчилерге — 3 руб.64 коп./кВт*ч.

Хоорайларда доктааттыңан чурум ёзуугаар стационарлыг плитазы кожуп каан бажыңнарда, ол ышкаш көдээ-көдүү чурттап турар чонга — 2 руб.54 коп./кВт*ч.

Херектиг медээлерни 8-800-700-1937, 8 (394 22) 5-65-26 фоннарже долгааш, билип ап болур, ол ышкаш «Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдин www.tuvaensb.ru албан ёзуу сайтында «Потребителям» деп кезектен тодаргай медээ көрүп ап болур.

«Тываэнерго» акционерлиг ниитилелинге счетчу саннарын айтып көргүзерин болгаш ажыглаан электри энергия дээш өрөлөрүн төлээрин диледивис.

«Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдин администрациясы.

Утерянный аттестат о среднем (полном) общем образовании №1256066, выданный 14 июня 2004 года муниципальной школой с. Шепкээр Бары Хемчикского кожууна Республики Тыва на имя Монгуш Али Александровны, считать НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

Хүндүлүг номчукчу!

«Шын» солунуң редакциязындан Тыва Республиканың Үндезин хоойлузуң (Конституция Республики Тыва) номун садып ап болур. Өртээ 100 рубль. Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100 (Парлалга бажыңы), каб. 309а. Тел. 2-18-10.

Пиломатериал,
брус, капиталка,
доска, заборная,
прожилины.

Доставка.

Тел. 8-923-383-1575
8-923-383-4244

ХОЙ ДҮГҮН

сорттарга ылгавай,
дугуржулга ёзуугаар эң
өртөккө хүлээп турар,
өг шывар болгаш чоң
ширтеп кылыр кидиксе
орнап ап болур.
Хүлээп турар чери: Кызыл
хоорай, Калинин кудумчу-
зу, 25, склад № 1,
тел.8-929-314-6432.

солуннун сайты: [//shyn.ru](http://shyn.ru)

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11750 экз.
Үндүрүлгөң тиражы: 3900

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.

Редакторнун оралакчысы М.О. Ондар — 2-17-91.

Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кузугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М.

Суван, корр. А.Ч. Чамзырын, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.-Б.

Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян,

корр. В.А. Аймаа).

Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак. — 2-17-94

Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва «Издательский дом
«Тыва-медиагрупп».

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткээн.
Херечилелдин дугавы — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторлары
бодалдары редакцияның туружу-биле дүшкүн берип
болур. Айтыңган саннары болгаш өскө-дөө фактылар
дыңнадылары дээш авторлар боттары харылзаар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы: график езугар — 18.00
херек кырында — 19.00. Солун келбейн барганы — 21.00
2-18-10 телефонче долгаар.